

визначеностей) якнайповніше дають простір читацькій уяві. Це глибоко оптимістична лірика, не засліплена горем і безнадією, а зрощена на внутрішній силі і віри в правду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Василь Стус в житті, творчості, спогадах та оцінках сучасників / упоряд. О. Зінкевич і М. Француженко. Укр. Вид-во «Смолоскип» ім. В. Симоненка, Балтимор – Торонто, 1987. 463 с.
2. Корогодський Р. Брама світла. Шістдесятники. Львів : Вид-во Українського Католицького Університету, 2009. 654 с.
3. Моренець В. Оксиморон: Літературознавчі статті, дослідження, есеї. Київ : Аграр Медіа Груп, 2010. 528 с.
4. Не відлюбив свою тривогу ранню... Василь Стус – поет і людина. Спогади, статті, листи, поезії. Київ : «Український письменник», 1993. 399 с.
5. Попович М. Бути людиною. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 223 с.
6. Стус В. Зібрання творів: у 12 т. Том третій: Час творчості / Dichtenszeit; редкол.: Д. Стус. Київ : Факт, 2008. 752 с.
7. Тарнашинська Л. Сюжет доби: дискурс шістдесятництва в українській літературі ХХ століття. Київ : Академперіодика, 2013. 674 с.
8. «У мерехтінні найдорожчих лиць»: Згадуючи Михайлину Коцюбинську. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2012. 576 с.
9. Фізер І. Філософія літератури / за наук. ред. В. Моренця. Київ : НаУКМА; Аграр Медіа Груп, 2012. 217 с.
10. Travis Lane M. Contemporary Canadian Verse: The View from Here. University of Toronto Quarterly. Volume 32, (2). University of Toronto press, winter 1982/3. 179-190.

Шаф О. В.
(м. Дніпро)

КОНЦЕПТУАЛЬНІСТЬ МАТЕРИНСЬКОЇ ФІГУРИ В ЛІРИЦІ ВАСИЛЯ СТУСА: ПСИХОАНАЛІТИЧНИЙ РАКУРС

Основна тема лірики Василя Стуса – власне Я,¹ адже світ у ній не лише репрезентований крізь суб'єктивну призму, а постає як знак, код інсайту ліричного суб'єкта, художнє пізнання якого й становить творчу мету. Герметичний текст В. Стуса – це вербалізований психічний космос, «систему координат» якого складають страхи, бажання, гризоти, тривоги, пориви.

¹ Ю. Шевельов слушно зауважував, що «в певному сенсі Стус пише в більшості своїх поезій... одну, свою, власну симфонію» [11, с. 1044].

Психоемоційні «колізії» його ліричного суб'єкта фокусуються навколо домінантних концептів – України, Бога, смерті, за якими стоять фігури матері, батька, й укладаються в едипову «схему» синівських стосунків із ними в психічному спектрі любові – страху – провини – ненависті. Під час розгляду такого типу письма ефективно застосовувати психоаналітичний інструментарій, зокрема фрейдистську концепцію едипового комплексу. Її центральний постулат про лібідозний потяг сина до матері конкретизований, по-перше, з погляду стадіальності: на різних етапах психічної еволюції переважають лібідозно-репараційні та деструктивно-сепараційні синівські бажання. По-друге, амбівалентне переживання любові й ненависті до материнської фігури зумовлене супровідними психічними факторами, а саме: кастраційним страхом, потребою ідентифікації з батьком тощо. Попри окремі розходження послідовники фрейдівського психоаналізу одностайно підкреслюють вагому роль едипового досвіду не лише на етапі становлення психіки дитини, а й загалом її життєвої, зокрема й творчої, реалізації.

На активізацію едипового досвіду в ліриці В. Стуса вказує редуплікація в ній материнської фігури в образах матері, дружини, землі, України, ставлення до яких суб'єкта виражене в емоційній едиповій парадигмі любові – ворожості² – страху – провини. У ліриці В. Стуса представлений автобіографічний (точніше, автоміфологічний) образ матері, що актуалізує ретроспективні рефлексії дитинства й щасливих, гармонійних синівсько-материнських стосунків. Автоміфологічний образ матері вибудовується на любовно-ностальгійних домінантах, мотивах зближення сина з матір'ю, її пестоців і турботи про сина, що націлені на задоволення його лібідозних прагнень, як у поезіях «Дай руку, мамо...», «Коли я був ще малим...», «Мама на руку насотує прядиво...», «Усе забувається...», «А вдома – лайка...», «Дитинство», «Ти перепілка, що в житах співала...», «Потоки».³ З них легко реставрувати особливий інтимний зв'язок сина з матір'ю, або лише інфантильну фантазію про нього: *«Ти йшла до мене і ріднили нас вологі / зволоки, шорсткі вервечки і люлька в сизому / вікні пливла. Ти все приходила, немов / з небес, і хліба шмат приносила від зайця», «нехай я тільки приїздив додому — і ліг / відпочивати — нишком ти підходила до / мого узголів'я і так таємно, аби я не / бачив, мене потиху гладив по голівці, / куйовдив чуба...»* («Ти перепілка, що в житах співала...»). Частотність поезій такого змісту,

² Почуття ворожості (гніву, ненависті, роздратування й т.п.) до матері в ліриці, зокрема й Стуса, імпліцитне в силу культурних й індивідуальних табу на негативізацію материнського образу.

³ За М. Коцюбинською, для В. Стуса «емоційний центр спогадів про дитинство, головна світляна пляма, головний моральний орієнтир – мати», а власне дитинство – «рятівний круг» [3, с. 149].

очевидно, зумовлена компенсаторним прагненням повернутися у світ дитинства, позначений материнською любов'ю і турботою, та урятуватися від життєвих випробувань.

У поезії «Мені наснилась мати у сльозах...» епізод родинного життя, у якому фігурує автобіографічний образ матері, переростає в експресивне переживання-візію її очей. Уся її постать набуває рис архетипу Великої Матері – бажаної і жаскої: «...*Великі очі мамині од печі / На мене йшли...*» [9, с. 63]. У свідомості ліричного суб'єкта очі матері – концентрат її образу – наближаючись, зневолюють і поглинають його. Експресія цього фрагмента – у відвертості омовлення дуже інтимного психічного досвіду, а саме – непереборного бажання (і страху) розчинитися в материнській плеромі.

За психоаналізом, конфліктогенність ставлення до об'єкта знімається його розщепленням на «хорошу» та «погану» іпостасі. У психіці ліричного суб'єкта В. Стуса розщеплення материнського архетипового образу виявляється в його кореляції з життям і смертю. Концептуальне зближення материнської фігури й смерті в ліриці В. Стуса (як-от у рядках: «...*десь на крайсвіті мати є твоя / І ламле руки, ставши коло брами. / А позад неї — вічна течія*» («*Коли найперші сполохи світання...*»)) має психічне підґрунтя – танатальний регрес до першовиток, до материнської плероми. За Е. Нойманном, підсвідомо кожний індивід бажає віддатися «падінню у прірву», бути поглинутим материнською «безоднею» [6, с. 23–24]. Посмертне «повернення» у спокій, благодать материнського першосвіту дає надію на нове народження, тому емоційно сприймається в позитивних тонах. Образ матері в поезіях такого змісту часом контамінується з образом коханої: «...*Відступляться обожнення і гнів / Перед Тобою, Матере і Діво, / Перед Тобою, Друже і Жоно. / Бо ми, лише відходячи, щасливі, / Зі стебел повертаючи в зерно...*» («*Горить гора*»). У маскулінній психіці інтродюковане імаго матері проєціюється не лише на материнську постать, а й на жіноцтво як таке, зосібна на постать обраниці.⁴

⁴ Інтродюкції (і дуплікації) імаго матері й коханої (дружини) сприяла ситуація тюремної ізоляції В. Стуса, що зумовила наповнення їхніх образів суб'єктивним психічним змістом. К. Москалець фіксує сакралізацію образу дружини за аналогом материнського та наведеними фразами з листів митця з побажаннями В. Попелюх бути «схожою до тієї Валі, яку я вигадав» та розмислом про те, що «Валя ... ціле життя живе в моїй мрії як весталка мого храму» (до рідних, 6-10.05.1984) [5, с. 26–27]. Витіснення у свідомості В. Стуса образів його рідних їхніми психічними «двійниками» фіксують Б.-Т. Рубчак, який зазначає, що «прірва розлуки з коханою» стає «прірвою розлуки ліричного героя з самим собою» [8, с. 331], а також М. Коцюбинська, яка помічає невідповідність змісту листів поета до рідних їхнім рецепційним очікуванням [4, с. 160], яка має місце тоді, коли адресант звертається не до реальних адресатів, а до уявних, психічно інтегрованих образів матері, батька чи дружини.

Архетипне уявлення про владу матері над життям і смертю веде до сакралізації її «позитивної» іпостасі, що відбивається у фразах поезії В. Стуса: «...матірня рука свята / і висивілі скроні» («Навкруг обрізано жалі...»), «Край мого узголів'я / Мати пресвята / манною сновигає, / ні оком не змигне, / сліпа рука блукає — / відшукує мене...» («То як тобі пенати?»). Образ матері у фінальних рядках поезії В. Стуса «Посоловів од співу сад...»:

*...бо надто кругле небо краю,
і кругла саду ліпота,
бо мати дивиться свята.
Я в ній – смеркаю і світаю [10, с. 37], –*

розпросторений на весь світ, його всеохопність підкреслена епітетом «круглий» (кругле небо, кругла саду ліпота), який корелює з переживанням бажаної материнської плероми. Інтроєктований образ матері концептуалізується через її погляд – «мати дивиться свята», постаючи осердям душевного Я суб'єкта, його материнським Супер-его, що формує матрицю сприйняття світу, акумулює рефлексію життя і смерті («смеркаю і світаю»). Гімном жіночості, материнському началу є поезія «Тільки тобою...», на наш погляд, тенденційно інтерпретована як така, де йдеться про Україну (М. Наєнко, Л. Плющ), – хіба лише розуміти її як аналог материнської фігури.⁵ Адже саме вона є першозбудником ліричної рефлексії у поезії, де прийомом нашаровування оприявнюються виміри її втілення: природа («Тільки тобою повняться брості віт»), земля («Запарувала духом твоїм рілля»), мати («Тільки тобою тішиться немовля»), зрештою, й Україна («Спів калиновий піниться над водою»). Сам же материнський первообраз сприйнятий як рівновеликий світу («Тільки тобою білий святиться світ»), життєво необхідний суб'єкту («Тільки тобою серце кричить моє»). У поезії «Тільки тобою...» відображена до-едипова материнська життєдайна плерома, активізований архетип Великої Матері. Його лірична інкарнація у творі зумовлена прагненням репарації пошкодженого материнського об'єкта, відновлення материнсько-синівської гармонії.

Сакралізація материнської фігури, її репарація, що рятує від страху перед нею, переживання провини як відплатної саморуйнації опосередковано вказують на наявність едипового досвіду ворожості до матері. Синівська агресія до неї в ліриці В. Стуса експлікована лише в її «віддалених»

⁵ О. Рарицький помічає в поезії «Тільки тобою...» В. Стуса «невіддільність України від матері й дружини», але в психічне підґрунтя такої контамінації не заглиблюється. Його висновок про утвердження в цьому злитті «громадянськості поета, його індивідуальної позиції» [7, с. 128–129] звучить непереконливо.

аналогах – в образах землі, України.⁶ Депресивне самопочування через фрустрацію любовного потягу до матері транслюється в поезії «Заплющу очі – темінь...» («Час творчості»)⁷. У її ретроспективному хронотопі «неприхищеність» виражена спочатку в ситуації блукання донбасівськими териконами, транспонується в рефлексію власної екзистенції, зрештою вибухає гнівом на долю, світ, землю-планету, життя (як материнські проєкції) і на себе. Земля-планета у сприйнятті ліричного суб'єкта – байдужа й нечула, водночас «ще більше неприхищена за нас». Перепади від руйнації до репарації материнського начала в поезії «Заплющу очі – темінь...» оприявнюють особисту психічну драму В. Стуса (відвертість ліричного наративу не викликає сумнівів), сягають едипових підвалин, є ліричним «документом» самокатування за ворожість до життя (батьків, передусім матері, долі, світу), спричинену фрустрацією любовних імпульсів. Ця психічна драма, як видається, стала «матрицею» життєвої програми митця, визначила його вибір «жертвовного самоспалення», що шляхом екстраполяції синівських лібідозних і фрустраційних переживань на материнську фігуру – Україну – «реалізувалося» в заздалегідь приреченому на мучеництво й смерть антитоталітарному / антиколоніальному опорі.

Зворотною стороною трагічно-стоїчної готовності до самопожертви є синівський ресентимент,⁸ підсилений національною психосимптоматикою – загрозою демаскулізації українського характеру під колоніальним пресингом. Неможливість помститися за ганьбу «зведеної» імперським сильнішим «супротивником» України-матері-жінки⁹ підточує лібідозний

⁶ Негативізація образу вітчизни дисонує з національною літературною традицією. Однак табу на знецінення України вже було порушене – передусім у поезії Є. Маланюка. Хоча сила синівського гніву на матір-Україну в ліриці В. Стуса явно менша, ніж у Є. Маланюка, Ю. Бедрик, Ю. Шевельов, Л. Чеховська та ін. фіксують підстави для порівняння позицій обох поетів.

⁷ М. Кодак, розглядаючи цю поезію з психоаналітичного ракурсу, визначає спроекованість дискомфортного відчуття на образ землі-матері, рух рефлексії «згори» до «низу», зумовлений прагненням повернутися в комфортне дитинство, навіть ще раніше – у прихисток материнського лона: «Розгін цього “лету” <...> сягає “благословенної прірви”, уявного занурення “у тепло, і темінь, і вологу” — атрибути материнського лона, переходу в “незрушність малого паростка”, в стан безсвідомісного й при цьому остаточно прихищеного існування. Це, так би мовити, *найнижчий* (курсив автора. – Прим.О. Ш.) рівень “низу”, там — “діл” <...> те “дно життя”, куди норовить спуститися-заглянути поетова свідомість. Хоч би й із ризиком блукання, бо ж — “лише зблукавши, ти пізнаєш себе”» [2, с. 65 – 67].

⁸ Ю. Бедрик розцінює негативне ставлення до батьківщини в ліриці В. Стуса як «значно більш українське», «закорінене в суто українській ментальності» і кваліфікує як «ліричний садизм» - таку собі «перероджену», але «логічно існуючу форму любові» [1, с.54–55].

⁹ «Вітчизно, Матере, Жоно!» – підносить поет цей триєдиний материнський образ у вірші «Коли б не ти...» як єдиний стимул до життя, як оберіг.

потяг до неї національних синів. У ліриці В. Стуса Україна постає водночас святою та оскверненою: «*Яка нестерпно рідна чужина, / цей погар раю, храм, зазналий скверни!*», діагностується конфлікт любові й «сплаву» ненависті, образи, досади, гніву, скерованого на Україну, на її мучителів та самого себе як безсилового сина: «*Обрушилась душа твоя отут, твоїх грудей не стало половини, / бо чезне чар твоєї батьківщини, / а хоре серце чорний смокче спрут*» [10, с. 20].

Характер художньої експлікації материнської фігури, суперечливе «синівське» ставлення ліричного Я В. Стуса оприявнюють напружену психосимптоматику становлення маскулінного характеру через протилежні потяги: інфантильного регресу до симбіозу з материнським першосвітом та сепаративних устремлінь, гніву на себе за безсилля захистити мати-Україну від колоніального «безчестя» та принесення себе в жертву їй як самовивершення через смерть.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бедрик Ю. Василь Стус: проблема сприймання. Київ : «Фотовідеосервіс», 1993. 78 с.
2. Кодак М. Стусівські читання. *Слово і Час*. 1998. № 8. С. 65–67.
3. Коцюбинська М. Феномен Стуса. У кн.: *Мої обрії*: В 2 т., Т.2. Київ : Дух і літера, 2004. С.108–118.
4. Коцюбинська М. Поетове «самособоюнаповнення». Із роздумів над поезією і листами Василя Стуса. У кн.: *Коцюбинська М. Мої обрії*: В 2 т., Т. 2. Київ: Дух і літера, 2004. С.152–162.
5. Москалець К. Страсті по вітчизні. Лист до мандрівника на Схід. *Критика*. 1999. Ч. 6 (20). С. 4–14.
6. Нойманн Е. Происхождение и развитие сознания. Москва : Рефл-бук; Киев: Ваклер, 1998. 462 с.
7. Рарицький О. Поезія героїчного чину. Василь Стус: еволюція художнього мислення. Хмельницький : Просвіта, 2002. 140 с.
8. Рубчак Б. Перемога над прірвою. Про поезію Василя Стуса. *Сучасність*. 1983. Ч. 10 (жовтень). С. 52–83.
9. Стус В. Зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: Д. Стус (голова) та ін. Київ: Факт, 2008. Т. 3.
10. Стус В. Зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: Д. Стус (голова) та ін. Київ: Факт, 2009. Т. 5: Палімпсести (Найповніший незавершений корпус). 768 с.
11. Шевельов Ю. Трунок і трутизна (Про «Палімпсести» Василя Стуса). У кн.: Шевельов Ю. *Вибрані праці*: У 2 кн. Кн. II. Літературознавство / Упоряд. І. Дзюба. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С.1040–1075.